

MIECZYŚLAW MARKOWSKI (Kraków)

BOŁOŃSKI I NEAPOLITAŃSKI ARCHETYP UNIWERSYTECKI

Chęć wybicia się i zrobienia kariery skłaniała coraz częściej uzdolnionych młodzieńców z Europy Środkowej i Wschodniej do podejmowania niebezpiecznych podróży do odległych studiów generalnych północnowłoskich. Do połowy XIV wieku najczęściej wybierano uczelnie prawnicze, a przede wszystkim z nauką dekretów. W Italii wykryształizowały się dwa archetypy uniwersytetów: pierwszy i najstarszy w Bolonii, a drugi w Neapolu. Tym dwom włoskim modelom uniwersyteckim jest poświęcony ten artykuł, gdyż one w jakiś sposób były brane pod uwagę zarówno przy kazimierzowskiej, jak i jagiellońskiej fundacji uniwersytetu w Krakowie.

Początki uniwersytetu w Bolonii są mało znane. Powstał on na mocy zwyczaju, bez specjalnych przywilejów papieskich i cesarskich. Zanim doszło do jego prawnego uznania, upłynął dłuższy czas. Niemniej, jako jeden z najstarszych, stał się archetypem dla późniejszych uniwersytetów. Był bowiem pierwszym uniwersytetem studentów. Zasięgnął z wysokiego poziomu nauczania na nowo odkrytego prawa rzymskiego i ze skodyfikowania prawa kanonicznego. Jako datę jego zaistnienia przyjmuje się niekiedy rok 1088¹, co nie ma jednak potwierdzenia w dokumentach². W bolońskim ruchu studenckim można by wyróżnić cztery fazy. Pierwsza z nich przypada na wiek XII. W niej utworzyły się korporacje studentów i doszło do rozległego nauczania prawa. Drugą fazę, określaną jako okres rewolt studentów, datuje się od 1204 do 1250 roku, czyli do uznania autonomiczności uniwersytetów przez komuny miejskie. Od tego czasu aż do około 1350 roku trwała trzecia faza, charakteryzująca się samorządem studentów, któ-

¹ P. Dolcini, *Pepo, Irnerio, Graziano. Alle origini dello „Studium” di Bologna*, [w:] *L'Università a Bologna. Personaggi, momenti e luoghi dalle origini al XVI secolo*, a cura di O. Capitani, Milano 1987, s. 17.

² Hipotezy na temat powstania uniwersytetu scholarów w Bolonii omawia: W. Steffen, *Die studentische Autonomie im mittelalterlichen Bologna. Eine Untersuchung über die Stellung der Studenten und ihrer Universitas gegenüber Professoren und Stadtregierung im 13./14. Jahrhundert*, Bern-Frankfurt am Main-Las Vegas 1981, s. 32-37.

rzy wywierali zdecydowany wpływ na tok studiów. W ostatniej fazie studenci utracili stopniowo prawo samostanowienia³.

Według tradycyjnej interpretacji, uniwersytety w Bolonii były początkowo federacyjnymi stowarzyszeniami samych studentów, na których czele stał wybrany przez nich i z ich grona rektor⁴ z radą⁵. Bolońska federacja studentów nie posiadała początkowo własnych lokali⁶. Według nowszego wyjaśnienia uniwersytetów Bolonii, federacje studentów były mieszanymi stowarzyszeniami, które podzieliły się później na nacje⁷. Federacje te z biegiem czasu przejmowały obowiązki kolektywu. Na początku XIII wieku istniał już uniwersytet scholarów⁸, który był nowym i oryginalnym modelem organizacyjnym. Przez to stał się modelem dla niektórych późniejszych uniwersytetów, zwłaszcza włoskich⁹, które powstały ze szkół miejskich. Dzięki temu stowarzyszenia lub federacje z własnym rektorem tworzyli sami studenci. Rozwijały się one bez nadzoru kościelnego. Dzięki temu ich charakterystycznymi cechami była samodzielność i autonomia. W środowisku bolońskim liczba nacji wzrosła do 16. Wśród nich tylko trzy były citramontańskie, a aż 13 ultramontańskich. Z chwilą ich utworzenia zaistniały właśnie uniwersytety. W Bolonii miały znamiona modelu federacyjno-pluralistycznego. One bowiem w wyraźny sposób zadecydowały o dalszym rozwoju całego studium generalnego. Bogactwu mieszczaństwu bolońskiemu zależało na zatrzymaniu na miejscu jak najwięcej wykształconych prawników, którzy znali się na prawie rzymskim, ułatwiającym stosunki wymienne i dostosowanym do obrotu towarowo-pieniężnego. Wobec tego przynajmniej od 1182 roku komuny miejskie żądały od nich składania przysięgi pozostania na miejscu. Nauczanie zaś skodyfikowanego przez cesarza Justyniana prawa rzymskiego wraz z praktyczną nauką redagowania dokumentów o treści prawnej i wyodrębnienie przy pomocy popularnej wówczas metody

³ W. Steffen, *Die studentische Autonomie...*, s. 48.

⁴ Urząd rektora jednego z uniwersytetów bolońskich pełnił także kilku Polaków.

⁵ W Bolonii trzeba odróżniać rektora scholarów (*rector scholarium*) od rektora czy magistra studium (*rector studii*). W pierwszym przypadku chodziło o rektora korporacji studenckiej, w drugim – tak jak w Paryżu – o rektora uczelni. Jej regentami byli wykładowcy, którzy od drugiej połowy XV wieku ukonstytuowali kolegium doktorów. Oni to kierowali studium, a nie scholarzy lub ich rektor.

⁶ F. Ehrle, *I più antichi Statuti della Facoltà teologica dell'Università di Bologna, pubblicati per la prima volta. Contributo alla storia della scolastica medievale*, Bologna 1932, s. XXXVI–XXXVIII; A. Sorbelli, *Storia della Università di Bologna*. Vol. 1: *Il medioevo (secc. XI–XV)*, Bologna 1940, s. 154.

⁷ P. Colliva (ed.), *Statuta nationis germanicae Universitatis Bononiae (1292–1750)*, Bologna 1975, s. 63.

⁸ P. Colliva, *Bologna, C: Universitates*, [w:] *Lexikon des Mittelalters*, Bd. 2, München–Zürich 1983, kol. 381.

⁹ Zob. F. Foresti, A. Picchi, A. L. Trombetti, *Storie dell'antico Studio di Bologna*, presentazione di F. Roversi – Monaco, Bologna 1989.

dialektycznej z wiedzy teologicznej prawa kanonicznego przyniosły Bolonii niebywały rozgłos. Do tego miasta ściągali z różnych zakątków Europy żądni wiedzy żacy. Aby zapewnić im bezpieczną podróż i uchronić ich przed wyzyskiem ze strony mieszczan, cesarz Fryderyk I Barbarosa wydał w roku 1155 słynny dokument *Habita*¹⁰. Jest to pierwszy znany przywilej studentów, który zapewniał im autonomię i organizował ich współżycie z ludnością i władzami w środowisku miejskim. Rozłam między magistrami i studentami przed 1200 rokiem spowodował, że ci ostatni na wzór cechów połączyli się we wspólną korporację uczących się, czyli w tzw. uniwersytet scholarów (*universitas scholarium*). Zapewniał im swobodny pobyt w mieście. W następstwie tego uniwersytet stał się autonomiczną korporacją scholarów, którzy wybierali spośród siebie rektora, do którego obowiązków należała także reprezentacja zewnętrzna. Wielki napływ scholarów sprawił, że jeszcze przy końcu XII wieku podzielili się oni na dwa uniwersytety prawnicze – cismontański dla Włochów i ultramontański dla obcokrajowców spoza Alp. Uniwersytety bolońskie powstały bez nauczycieli i przeciw nim¹¹. Ich członkowie wybierali sami sobie własnych nauczycieli, których zadanie ograniczało się do nauczania, egzaminowania i nadawania stopni naukowych. To było tolerowane do roku 1219, kiedy papież Honoriusz III zarządził, ażeby nadawanie stopni naukowych odbywało się pod nadzorem miejscowego archidiacona¹². Od tego czasu stopnie naukowe nadawano uroczyście w katedrze św. Piotra¹³.

Poza dwoma prawniczymi uniwersytetami w Bolonii, przy końcu XIII lub na początku XIV wieku powstał jeszcze trzeci uniwersytet, tzw. artystów, czyli filozofów (*universitas artistarum*). W nim nie było rozróżnienia na studentów włoskich i obcych. Do niego należeli też studenci medycyny. Gdy w roku 1360 Innocenty VI erygował Wydział Teologii, to do niego weszli również studenci tego fakultetu. Dla obrony własnych interesów magistrzy i doktorzy każdej z tych specjalności tworzyli oddzielne grupy. To zaś dało początek kolegium. Do niego nie należeli wszyscy wykładowcy, lecz tylko ci, którzy mieli prawo nauczania (*licentia docendi*) i nadawania stopni naukowych. Kolegia dzieliły się według specjalności. W ten sposób powstały gremia uczonych, którzy byli ogniwem pośrednim pomiędzy średniowiecznym studium a nowoczesną uczelnią.

¹⁰ A. Marongiu, *A proposito dell'autentica «Habita» (con due appendici)*, [w:] *Atti del Convegno internazionale di studi accursiani – Bologna, 21–26 ottobre 1963*, ed. G. Rossi, I, Milano 1968, s. 97, 112.

¹¹ P. Colliva (ed.), *Statuta...*, s. 62–65.

¹² Tekst bulli podaje: H. Rashdall, *The Universities of Europe in the Middle Ages*, vol. 1, Oxford 1987, s. 585–588.

¹³ L. Paolini, *La laurea medievale*, [w:] O. Capitani (ed.), *L'Università a Bologna. Personaggi, momenti e luoghi dalle origini al XVI secolo*, Milano 1987, s. 133.

W XII wieku w Bolonii utrwaliła się krytyczna postawa studentów wobec wykładowców. Tym odróżniały się uniwersytety bolońskie od szkół klasztornych i katedralnych, w których utrzymywało się bezwzględne posłuszeństwo ucznia wobec nauczyciela. Dominacja studentów nad wykładowcami sprawiła, że uprawiana krytyka stała się swego rodzaju metodą dydaktyczną zapewniającą postęp. Powstałe uniwersytety chroniły studentów przed pobieraniem wysokiego czynszu, umożliwiały im kupno artykułów spożywczych po cenach powszechnie przyjętych, pozwalały im na pożyczanie pieniędzy, zwalniały ich od odpowiedzialności za kolegów pochodzących z tego samego regionu, gwarantowały im zakup bezbłędnie skopiowanych książek, zapewniały im możliwość opuszczenia miasta, dawały wolność wyboru i opłacania nauczyciela, zezwalały na współudział w planowaniu programu nauczania i wreszcie stały na straży ich przywilejów poprzez statuty. Były to wielkie zdobycze zorganizowanej młodzieży studenckiej. Bolońska szkoła prawa stała się trzonem Studium Generalnego w tym mieście¹⁴. Przy końcu XII wieku była to już instytucja, która wybierała nauczycieli, ustalała wynagrodzenie za ich pracę i wytyczała program nauczania. W ten sposób posiadała częściowo w tym czasie te cechy, które wystąpią później w strukturach średniowiecznych uniwersytetów.

W XII wieku istniały już szkoły uczące redagowania akt notarialnych (*ars notaria*). Sztuka ta była połączeniem wiedzy teoretycznej i umiejętności praktycznych. Pozostała w ścisłym związku zwłaszcza z gramatyką i retoryką¹⁵. Wymowa i poprawne pisanie aktów urzędowych miały duże znaczenie społeczne i stanowiły podstawę wykształcenia prawniczego. Jedną z odznak kwitnącego życia umysłowego były skryptoria. Przy końcu XII wieku w Bolonii działały też liczne i wielkie skryptoria monastyczne¹⁶.

W bolońskiej szkole prawa studiowano przywiezione z Rzymu poprzez Rawennę kodeksy prawa rzymskiego. Przez to stała się ona pierwszą uczelnią nowo odkrytego prawa rzymskiego, czyli cywilnego. Określenie *Corpus iuris civilis* nie pochodziło od cesarza Justyniana, lecz od średniowiecznych prawników¹⁷. Ten cały zbiór był w Bolonii w XII wieku kopiowany i wykładany. Działający w latach siedemdziesiątych XI wieku prawnik Pepo zaczął na tej podstawie uczyć prawa

¹⁴ Por. M. Bellomo, *Saggio sull'università nell'età del diritto comune*, Catania 1978.

¹⁵ U. Gualazzini, *Ricerche sulle scuole preuniversitarie del medioevo. Contributo di indagini sul sorgere delle università*, Milano 1943, s. 203–304.

¹⁶ G. Orlandelli, *Il codice scolastico bolognese*, [w:] O. Capitani (ed.), *L'Università a Bologna...*, s. 113.

¹⁷ R. Ferrara, *La pratica del sapere. Dottrina ed esperienza di governo a Bologna (secoli XII–XIII)*, [w:] O. Capitani (ed.), *L'Università a Bologna...*, s. 61.

rzymskiego¹⁸. Jego następcą był Irneriusz (ok. 1080–1140)¹⁹. Uczył prawa rzymskiego w Bolonii w latach 1116–1140²⁰. Był pierwszym, który opatrzył komentarzem w postaci glos *Corpus iuris civilis*. Dzięki niemu Henryk V jako pierwszy średniowieczny władca otrzymał tytuł króla rzymskiego (*rex Romanorum*). Działalność Irneriusza przyczyniła się do poszerzenia znajomości prawa rzymskiego. Stała się ważnym czynnikiem tzw. renesansu XII wieku.

Około roku 1140 boloński prawnik Gracjan zredagował *Concordantia discordantium canonum*, która przeszła do historii pod nazwą *Decretum*²¹. Dzieło to, będąc systematycznie uporządkowanym zbiorem dekretów, miało takie samo znaczenie dla dekretów, czyli prawa kanonicznego, jak glosy Irneriusza dla prawa cywilnego. *Decretum* stało się wnet podręcznikiem w uniwersyteckim nauczaniu prawa kanonicznego. O ile zasługą Irneriusza było dokładne oddzielenie studium prawa cywilnego od retoryki, o tyle wkładem Gracjana było przynajmniej teoretyczne oddzielenie prawa kanonicznego od teologii. Znalazło to potwierdzenie u władz kościelnych. Dzięki temu mogło się jako ważne źródło prawa kanonicznego upowszechnić w Europie. Choć wykładano je także na innych uniwersytetach, to boloński uniwersytet studentów prawa pozostał jego ostoją. W wyniku rozpowszechniania się prawa kanonicznego, zwłaszcza poprzez *Decretum* Gracjana, na znaczeniu traciło prawo cywilne, do którego nawiązywali chętnie legiści władców świeckich, przede wszystkim cesarzy. Najpóźniej w roku 1285 nastąpiło w Stolicy Apostolskiej przychylnie nastawienie odnośnie do studiowania nauk świeckich. Wpłynęło to także na to, że pojawiało się coraz więcej doktorów obojga praw. Najczęściej zdarzało się to właśnie w Bolonii, gdzie prawo kanoniczne i cywilne idealnie współistniało. Mimo wielu punktów zbieżnych to jednak pod względem programu i ideologii dekretysty różnili się od legistów, co niekiedy prowadziło do rozbieżności doktrynalnych. Boloński Uniwersytet studentów prawa ze swoimi tradycjami w zakresie studiowania prawa rzymskiego i innych świeckich nauk stanowił wyjątek w tym czasie w Europie, gdyż inne szkoły pozostawały pod przemożnym wpływem duchowieństwa²².

¹⁸ A. Sorbelli, *Storia della Università di Bologna*, vol. 1, Bologna 1940, s. 32; C. Dolcini, Pepo, Irnerio, Graziano. *Alle origini dello 'Studium' di Bologna*, [w:] O. Capitani (ed.), *L'Università a Bologna...*, s. 17.

¹⁹ C. Dolcini, Pepo, Irnerio, Graziano..., s. 17.

²⁰ H. Kantorowicz, B. Smalley, *An English Theologian's View of the Roman Law. Pepo, Irnerius, Ralph Niger*, „*Medieval and Renaissance Studies*” 1:1943, s. 237–250.

²¹ C. Dolcini (ed., transl.), *Università e studenti a Bologna nei secoli XIII e XIV*, Torino 1988, s. 47–48.

²² W. Steffen, *Die studentische Autonomie...*, s. 26.

W roku 1371 w Bolonii na wyposażeniu miejskim było prawo kanoniczne wykładane przez sześciu doktorów, a cywilne – nie mniej niż dwunastu doktorów. W roku 1388, poza teologami, w Bolonii było 70 wykładowców opłacanych przez miasto: 27 legistów, 12 kanonistów, 14 medyków, 15 „artystów“, czyli filozofów, gramatyków i magistrów uczących sztuki redagowania akt notarialnych²³. W XIV wieku liczba wykładowców prawa cywilnego i kościelnego była już spora²⁴. W latach 1497–1500 w Bolonii prawo kanoniczne studiował także Mikołaj Kopernik z Torunia²⁵.

Dopiero z biegiem czasu w Bolonii doszło nauczanie innych przedmiotów. Około roku 1213 występowali jeszcze wykładowcy medycyny, gramatyki i dialektyki. Gdy filozofowie, podobnie jak i nauczyciele umiejętności redagowania aktów notarialnych, uzyskali rozgłos i gdy wzrosła liczba ich studentów, utworzyli około roku 1290 osobną korporację scholarów medycyny i filozofii²⁶. Po utworzeniu dnia 30 czerwca 1360 roku Wydziału Teologii dołączyli do tamtych jeszcze studenci tego fakultetu. Astrologia, retoryka i sztuka redagowania aktów notarialnych miały po jednym wykładowcy²⁷. Astrologię i astronomię wykładali także Polacy: Jan z Polski (1458–1463), Jerzy ze Lwowa i Mikołaj z Kwidzyna²⁸. Wśród wykładowców nauk wyzwolonych był Albert z Krakowa (1454–1456) i Marcin z Polski, dokładniej z Przemyśla (1448–1449)²⁹. Główną podstawę wykładów z filozofii stanowiły dzieła Arystotelesa³⁰. Uniwersytet filozofów i logików³¹, obok dwóch uniwersytetów prawników, zajmował poważne miejsce w Studium Generalnym w Bolonii. W nim bowiem powstała pierwsza samodzielna włoska szkoła filozoficzna, w której wprowadzie głównie pielęgnowano awerroizm³², ale która utrzymywała również kontakty naukowe z ówczesnymi głównymi centrami filozofii paryskiej i oksfordzkiej i która ko-

²³ H. Denifle, *Die Universitäten des Mittelalters bis 1400*. Bd. 1: *Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400*, Berlin 1885, s. 209.

²⁴ Ich zastawienie podaje A. Sorbelli, *Storia della Università di Bologna...*, vol. 1, s. 99–101.

²⁵ L. Simeoni, *Storia della Università di Bologna. II: L'età moderna (1500–1888)*, Bologna 1940; por. C. Malagola, *Monografie storiche sullo Studio Bolognese*, Bologna 1888 [przedruk 1979]; G. Tabarroni, *Copernico e gli Aristotelici bolognesi*, [w:] *L'Università a Bologna...*, s. 173–203.

²⁶ A. Sorbelli, *Storia della Università di Bologna...*, vol. 1, s. 112–113.

²⁷ Ich nazwiska podaje A. Sorbelli (tamże, s. 117, 121–124).

²⁸ Tamże, s. 252.

²⁹ Tamże, s. 254, 260.

³⁰ Zob. tamże, s. 197–198.

³¹ Zob. A. Maierù, *L'insegnamento della logica a Bologna nel secolo XIV e il manoscritto antoniano 391*, [w:] *Rapporti tra le università di Padova e Bologna*, a cura di Rossetti, Trieste–Padova 1988, s. 1–24.

³² A. Kamp, *Petrarcas philosophisches Programm. Über Prämissen Antiaristotelismus und „Neus Wissen“ von „De sui ipsius et multorum ignorantia“*, Frankfurt am Main 1989, s. 37.

rzystała z ich najnowszych zdobywczy naukowych. Około roku 1371 trzech doktorów wykladało teorię medycyny i tyłuż medycynę praktyczną oraz jeden zajmował się chirurgią³³. W XV wieku w Bolonii kilku Polaków wykladało medycynę i nauki przyrodnicze³⁴. W Bolonii początkowo nauczano teologii w szkole katedralnej i w klasztorach m.in. dominikanów, franciszkanów i eremitów św. Augustyna. Gdy Studium Generalne w tym mieście osiągnęło wyżyny swego rozkwitu, papież Innocenty VI zezwolił 30 czerwca 1360 roku na publiczne nauczanie teologii³⁵. Tego podjęli się członkowie czterech zakonów żebraczych³⁶. Dnia 30 czerwca 1362 roku Innocenty VI erygował czasowo Wydział Teologii. Dopiero 19 października 1392 roku Bonifacy IX zezwolił, ażeby ten fakultet istniał na zawsze³⁷.

Od drugiej połowy XIII wieku konstytuują się w Bolonii kolegia doktorów, które stanowiły jakąś zaporę przeciw rosnącemu znaczeniu korporacji scholarów i przez to nie podlegały ich jurysdykcji. Uniwersytet Boloński pozostał nadal przede wszystkim szkołą prawa. W roku 1371 miasto opłacało sześciu wykładowców prawa kanonicznego i przynajmniej dwunastu wykładających legistów. Pomijając teologów, w roku 1388 liczba wykładowców doszła do siedemdziesięciu. Wśród nich było 27 legistów, 12 kanonistów, 14 lekarzy i 15 magistrów filozofii, gramatyki i sztuki redagowania aktów notarialnych. Wszystkich opłacały władze miejskie. Do tego doszły jeszcze beneficja kościelne. Dla żadnego uniwersytetu w XIV wieku papież nie wydalił tyle bulli, co dla Uniwersytetu Bolońskiego. Upadek autonomii studentów był procesem bardzo powolnym. Zaczął się po wielkiej zarazie w roku 1349 i trwał do końca XV wieku. Na to złożyło się wiele czynników wewnętrznych i zewnętrznych. Gdy samorzady studentów straciły na znaczeniu, z użycia wyszło też pojęcie *universitas scholarium*. Na jego miejsce wprowadzono nazwę *universitas litterarum*. O ile średniowieczny uniwersytet odnosił się zawsze do korporacji osób, o tyle w czasach nowożytnych chodziło już o instytucję, o uczelnię wyższą, w której wykłada się określone przedmioty.

Do charakterystycznych cech bolońskiego prototypu należy więc samoistna organizacja studentów. Taki uniwersytet mogli tworzyć studenci tylko jednej dziedziny wiedzy i to albo prawa, albo medycyny i umiejętności wyzwolonych. W bolońskim uniwersytecie studentów

³³ Bolońskich medyków wymienia A. Sorbelli (jw., s. 116) oraz G. Zaccagnini, *Storia dello Studio di Bologna durante il rinascimento*, Genève 1930, s. 32.

³⁴ Andrea di Polonia 1462–1463, Giovanni di Polonia 1458–1463, Niccolò di Polonia 1444–1445, Niccolò di Prussia 1465–1466, Tommaso di Polonia 1465–1466, Władysław di Polonia 1466–1467 – zob. A. Sorbelli, jw., s. 241–249.

³⁵ F. Ehrle, *I più antichi Statuti...*, s. 1–5.

³⁶ H. Denifle, *Die Universitäten...*, s. 207.

³⁷ C. Piana, *Ricerche su le Università di Bologna e di Parma nel secolo XV*, Quaracchi–Florentiae 1963, s. 4.

powstała swoista metoda naukowa (*mos italicus docendi*). A więc nie tylko przewaga w nauczaniu prawa rzymskiego i kościelnego, lecz także studencki ustrój uniwersytetu³⁸ stały się przede wszystkim wzorem dla organizacji późniejszych włoskich uniwersytetów prawniczych³⁹. Z wyjątkiem Neapolu, gdzie w roku 1224 założono uniwersytet, bolońską autonomiczną organizację uniwersytecką brano pod uwagę przede wszystkim w tych miejscowościach, do których przywędrowali bolońscy studenci. Do takich należała Vizenza (1204), Arezzo (1215) i Padwa (1222). Uniwersytet w Vercelli (1228) powstał przez wyjście studentów z Padwy. Wśród bolońskich profesorów i lektorów od roku 1289 byli także Polacy⁴⁰. Rozprzestrzenianiu się modelu bolońskiego w Italii sprzyjał wysoki poziom miejskiej cywilizacji i wolny rozwój włoskich struktur miejskich. Do tego przyczynili się również wędrowni profesorowie i wykładowcy⁴¹.

Konkludując, można powiedzieć, że do końca XIV wieku idee bolońskiego archetypu uniwersytetu studentów znalazły większy lub mniejszy oddźwięk u organizatorów uniwersytetów, którzy brali pod uwagę naukę prawa rzymskiego. Miało to miejsce w studiach generalnych takich miast, jak Padwa⁴², Perugia, Pavia, Florencja, Ferrara, Parma, Catania, Neapol, Lizbona i Coimbra, początkowo także Aix-en-Provence, Orlean, Angers, Bourges, Valence, Dôle, Praga i Kra-

³⁸ To wyróżnia model boloński od paryskiego prototypu, według którego na czele uniwersytetu stał kanclerz i hierarchia profesorów zwyczajnych (*ordinarii*), nadzwyczajnych (*extraordinarii*) i bakałarzy (*baccalarii*).

³⁹ P. Colliva, *Bologna. C: Universitates...*, kol. 381–387.

⁴⁰ Joannes de Polonia 1289, Johannes de Polonia artista 1348, Jaconus (!) de Polonia 1395, Miroslaus de Polonia 1414, Johannes de Polonia 1448, Johannes de Polonia 1458, Johannes de Polonia 1459, Andreas de Opporow de Polonia 1462, Tomas de Polonia 1465, Wladislaus de Polonia (Roladislaviensis) 1466, Georgius de Russia artista 1481, Abraam de Polonia 1482 – zob. A. Sorbelli, jw., s. 166–171. Wymieniony Jan z Polski uzyskał doktorat obojga praw 10 grudnia 1459 r.; zob. C. Piana (ed.), *Il Liber secretus iuris caesarei dell'Università di Bologna 1451–1500*, Milano 1989, s. 34; G. N. Alidosi Pasquali, *I dottori bolognesi di teologia, filosofia, medicina, e d'arti liberali dall'anno 1000 per tutto marzo del 1623*, [ristampa] 1980.

⁴¹ W. Steffen, *Die studentische Autonomie...*, s. 129.

⁴² O powstaniu Studium Generalnego w Padwie zadecydowały nieporozumienia między studentami i władzami miejskimi w Bolonii. W wyniku tego doszło do wyjścia sporej grupy niezadowolonych scholarów ze swoimi nauczycielami do Padwy, gdzie założyli nowy uniwersytet. W programie nauczania Studium Padewskie wzorowało się bardzo na przywileju fundacyjnym, wydanym przez Fryderyka II dla uniwersytetu w Neapolu. Przy restauracji studium w Padwie w roku 1260 były tylko dwa stowarzyszenia prawników. Od tego roku jako rektorzy uniwersytetów występują tylko studenci. W roku 1271 rektorem Studium Generalnego był Mikołaj z Polski, archidiakon krakowski. Po roku 1260 w Padwie przebywał Witelo, który przez studia optyki i filozofii przyrody stał się sławny. W ciągu XV wieku w Padwie stale wzrastała liczba studentów. Wśród nich byli także przybysze z Polski. Z nich na uwagę zasługuje Piotr z Radolina. W latach 1501–1505 studiował tutaj także Mikołaj Kopernik.

ków⁴³. Do założenia Studium Generalnego w tym ostatnim mieście przyczynił się prawdopodobnie arcybiskup Jarosław Bogoria ze Skotnik, który był rektorem studentów ultramontańskich w Bolonii⁴⁴. Przez kilka wieków do tego miasta ściągali studenci wszystkich narodowości Europy, przede wszystkim jako do „legum Bolonia mater”⁴⁵.

Pierwsze uniwersytety powstały w miastach, w których kwitło życie kulturalne, był rozwinięty handel, uprawiano rzemiosło, istniała zorganizowana administracja, były dogodne warunki mieszkaniowe i znajdowała się wystarczająca ilość żywności. Nastąpiło to w okresie pomiędzy rokiem 1150 i 1250. Na Półwyspie Apenińskim dosyć wcześnie ukształtowały się dwa różne archetypy uniwersytetów. W Bolonii powstały autonomiczne uniwersytety studentów. Boloński model uniwersytecki stał się wzorem dla wielu uniwersytetów, zwłaszcza włoskich. Od bolońskiego modelu wyjątek stanowiły uniwersytety w Neapolu i Rzymie, które były pierwszymi uniwersytetami „państwowymi”. W nich wpływ zarówno studentów, jak i profesorów, był ograniczony do minimum⁴⁶.

Studium Powszechne w Neapolu powstało w wyniku zupełnie innego pomysłu władcy świeckiego. Była to oryginalna koncepcja uniwersytetu. W zależności od tego, pod jakim panowaniem pozostawał Neapol, wyróżnia się w dziejach Uniwersytetu Neapolitańskiego kilka okresów. W niniejszych rozważaniach będzie mowa tylko o trzech pierwszych okresach, tj. początkowym (1224–1265), andegaweńskim (1265–1443) i aragońskim (1443–1503). O takim podziale zdecydowały panujące w tym mieście dynastie. Później nastął długi okres hiszpański, który trwał aż do 1713 roku⁴⁷.

Fryderyk II, cesarz rzymski i król Obojga Sycylii, zakładając w Neapolu 5 czerwca 1224 roku studium⁴⁸ dla wszystkich ówczesnych dozwolonych dziedzin wiedzy⁴⁹, nie pytał się o zgodę papieską. W tym względzie naśladował Alfonsa VIII z Kastylii, który postąpił podobnie przy zakładaniu w latach 1212–1214 uniwersytetu w Palencji⁵⁰. Uro-

⁴³ A. Sorbelli, *juw.*, s. 206.

⁴⁴ R. C. Lewański, *Cracovia, filia primigenita di Bologna*, [w:] *Saeculariana. Università di Bologna 1088–1988*, „Bologna University 900th Anniversary Review” Gennaio/Febraio 1988, f. 2 s. 41.

⁴⁵ A. Sorbelli, *juw.*, s. 206.

⁴⁶ Małe zainteresowanie miała wyższa uczelnia przy kurii rzymskiej. W tej szkole liczba profesorów w niektórych okresach przewyższała studentów.

⁴⁷ Cf. R. Trifone, *L'Università degli Studi di Napoli dalla fondazione ai giorni nostri*, Napoli 1954. Na s. 269–277 jest zestawiona ważniejsza literatura do dziejów Uniwersytetu Neapolitańskiego.

⁴⁸ Cf. F. Torraca, *Le origini – l'età sveva*, [w:] *Storia della Università di Napoli*, Napoli 1924, s. 6.

⁴⁹ G. Origlia, *Istoria dello Studio di Napoli*, vol. 1, Napoli 1753, [ristampa anastatica:] Bologna 1973, s. 62.

⁵⁰ H. Rashdall, *The Universities...*, t. 2, s. 25.

czyste otwarcie studium w Neapolu nastąpiło w dniu św. Michała, 29 września 1224 roku⁵¹. Fryderyk II sam utworzył w swoim królestwie centralną uczelnię prawa, przeznaczoną przede wszystkim dla swoich poddanych, którym nawet zakazał wyjazdów do innych studiów zagranicznych. Wyjątek stanowiły studia lekarskie, które zgodnie z tradycją można było odbyć w Salerno. Fryderyk II, czyniąc założoną przez siebie uczelnię studium powszechnym (*studium universale*)⁵², wyróżnił ją od innych szkół partykularnych i specjalnych. Jej oryginalność polegała głównie na tym, że była jedną z pierwszych uczelni założonych przez władcę świeckiego i że miała być pierwszym uniwersytetem „państwowym”. Przy jej zakładaniu Kościół został zupełnie wyłączony. Mimo to miała stać się uniwersytetem dla wszystkich dziedzin wiedzy. Chociaż neapolitańscy wykładowcy i studenci korzystali z różnych przywilejów, samo studium nie było uczelnią autonomiczną. Rektorzy, profesorowie i wykładowcy byli mianowani i opłacani przez króla. On także czuwał nad przebiegiem studiów uniwersyteckich i nad nadawaniem stopni naukowych. Tymi cechami Studium Powszechne w Neapolu wyróżniało się od innych w tym czasie istniejących uniwersytetów Zachodu⁵³. Jego założyciel marzył nawet o tym, ażeby z niego zrobić jedyne centrum studiów prawa dla całej Italii⁵⁴. W Neapolu studenci nie musieli opłacać swoich nauczycieli, gdyż ci otrzymywali pensje od władcy. Opłaty studentów za pomoce naukowe i artykuły spożywcze były nie tylko kontrolowane, lecz także subwencjonowane. Każdy student po pomyślnym zdaniu przepisanych egzaminów miał zagwarantowaną posadę państwową⁵⁵. To posunięcie cesarskie, chociaż z braku tradycji naukowych w Neapolu nie przyniosło większych rezultatów, dało jednak później podstawę władcom świeckim do podobnych posunięć. Na wydanym przez Fryderyka II formularzu fundacyjnym wzorowali się więc królowie Aragonii, cesarz Karol IV, a nawet król polski Kazimierz Wielki przy redagowaniu aktów założycielskich dla swoich uczelni.

Uniwersytet Neapolitański miał przede wszystkim uwolnić poddanych od dalekich i niebezpiecznych podróży i na miejscu stworzyć warunki, ażeby scholarzy mogli zdobywać wiedzę i mądrość niejako pod nadzorem swoich rodziców⁵⁶. Cesarz dążył również do tego, ażeby

⁵¹ R. Trifone, *L'Università...*, s. 6.

⁵² Tamże, s. 10.

⁵³ J. Verger, *Neapel. B: Universität*, [w:] *Lexikon des Mittelalters*, Bd. 6, München-Zürich 1992, kol. 1075-1076.

⁵⁴ E. Coppi, *Le università italiane nel medio evo*, Firenze 1880 [ristampa:] 1978, s. 102.

⁵⁵ G. De Vergottini, *Lo Studio di Bologna, l'impero, il papato*, [w:] *Studi e memorie per la storia dell'università di Bologna*, nuova serie, vol. 2, Bologna 1961, s. 751 n.

⁵⁶ H. Denifle, *Die Universitäten...*, s. 454.

Uniwersytet Neapolitański ściągał także studentów z innych regionów Europy⁵⁷. Chciał przy tym, ażeby Studium Powszechnie w Neapolu miało magistrów i doktorów z każdej dziedziny dozwolonej wiedzy⁵⁸. Już w jego statutach zadbał o to, ażeby obok prawa cywilnego i kanonicznego oraz medycyny pielęgnowano także filozofię⁵⁹, a nawet teologię. Tej ostatniej dyscypliny uczono wszakże w szkołach klasztornych dominikanów, franciszkanów i potem także augustianów. Pod tym względem wzorem dla niego stała się w jakimś stopniu organizacja Uniwersytetu Bolońskiego. Najpierw dotyczyło to tylko prawa, ale w XIII i XIV wieku objęło także medycynę i filozofię wraz z naukami wyzwolonymi.

Zarówno Fryderyk II, jak i jego następcy, musieli pierwotną strukturę uniwersytetu niejednokrotnie reformować. O ile powstanie poprzednich uniwersytetów włoskich wiązało się w zasadzie z rozwojem miast, o tyle w przypadku uniwersytetu w Neapolu tego nie było. Mimo że nieprzyjaźnie do papieża nastawiony Fryderyk II nie pytał się o jego zgodę przy zakładaniu uniwersytetu w Neapolu, to fundacja ta nie była kwestionowana ze strony Stolicy Apostolskiej⁶⁰. Niemniej królewskie i książęce dyplomy fundacyjne studiów generalnych nie posiadały takiego znaczenia jak papieskie⁶¹.

Do rozwoju Uniwersytetu Neapolitańskiego doszło dopiero za panowania Andegawenów. Dla niego Karol I z Anjou wydał 24 października 1266 roku specjalny przywilej⁶², w którym zapowiedział jego reorganizację i zadeklarował swoją opiekę⁶³, co niewątpliwie przyczyniło się do stabilizacji uczelni. Wielki kanclerz królewski pełnił podobną funkcję w odniesieniu do uniwersytetu. Był niekiedy nawet jego rektorem. Królewski radca prawny zastępował go w sprawach drugorzędnych i miał jurysdykcję nad studentami⁶⁴. Rektorzy, podobnie jak kanclerze, byli mianowani przez króla. Do wolnego wyboru rektora doszło dopiero w roku 1610⁶⁵. Król mianował także profesorów zwyczajnych, którzy posiadali prawo wykładania. Korporacjom nauczających i uczących się nie zezwalał na żadną autonomię⁶⁶. Faktycznie

⁵⁷ Tamże, s. 13.

⁵⁸ Tamże, s. 454.

⁵⁹ Tamże, s. 732.

⁶⁰ Tamże, s. 788.

⁶¹ Przed rokiem 1243 w Neapolu jako człowiek świecki studiował także Tomasz z Akwinu, który uczył się gramatyki i logiki u magistra Marcina, a fizyki u Piotra de Hibernia.

⁶² G. Origlia, *Istoria dello Studio di Napoli...*, vol. 1, s. 134–136.

⁶³ G. M. Monti, *L'età angioina*, [w:] *Storia della Università di Napoli*, Napoli 1924, s. 20 n.

⁶⁴ G. M. Monti, *L'età angioina...*, s. 122.

⁶⁵ E. Coppi, *Le università italiane...*, s. 104.

⁶⁶ G. M. Monti, *L'età angioina...*, s. 122.

istniały kolegia doktorów, w których odbywały się egzaminy. Niemniej oficjalnie uznano je dopiero w roku 1353. Mimo że Studium Universale było pod całkowitym nadzorem państwowym, papież uznał tę uczelnię. Chociaż studium w Salerno słynęło z nauczania medycyny, to także uczono jej w Neapolu. Wykładano również teologię, co czynił nawet Tomasz z Akwinu w latach 1272–1274⁶⁷. Mimo iż tak potężny władca powołał Uniwersytet Neapolitański do życia, to jednak za jego panowania nie doszedł on do właściwego rozkwitu. Nastąpiło to dopiero wówczas, gdy królowie andegaweńscy przejęli władzę nad tym miastem.

Zawieruchy wojenne sprawiły, że w latach 1435–1451 i 1456–1365 Uniwersytet Neapolitański był nawet zamknięty. Dopiero za panowania króla Ferdynanda I (1458–1494) doszło do odnowienia i większego ożywienia dydaktycznej działalności tego uniwersytetu. Na jego prośbę papież Paweł II 25 stycznia 1465 roku wydał bullę fundacyjną⁶⁸. Odtąd uczelnia ta miała uczyć nie tylko filozofii, medycyny, prawa cywilnego i kanonicznego oraz teologii, lecz także retoryki, języka greckiego i sztuki poetyckiej.

W przeciwieństwie do Bolonii w Uniwersytecie Neapolitańskim nie było podziału na nacje i nie ukształtowała się kolejna włoska szkoła filozoficzna, która by wywarła jakiś wpływ doktrynalny na życie umysłowe Europy w ogólności, a Polski w szczególności. Zgoła innym prototypem był więc uniwersytet w Neapolu. Miał on charakter uczelni „państwowej”. Jego fundatorem był władca świecki, który go w całości utrzymywał, opłacając nie tylko nauczających profesorów, lecz także młodzież studiującą. Mianował także kanclerza, rektora i profesorów zwyczajnych. Chociaż ten uniwersytet pozostawał bez nadzoru kościelnego, był uznawany przez papieża. Do tej idei uniwersyteckiej w minimalnym stopniu nawiązywali tylko nieliczni późniejsi władcy europejscy. Do bolońskiego i neapolitańskiego archetypu uniwersyteckiego nawiązał nie tylko Kazimierz Wielki 12 maja 1364 roku, lecz także Władysław Jagiełło 26 lipca 1400 roku, przy fundacji uniwersytetu w Krakowie. W tej sytuacji przypomnienie tych dwóch najstarszych archetypów włoskich jest jak najbardziej na czasie.

⁶⁷ R. Trifone, *L'Università...*, s. 20; G. Origlia, *Istoria dello Studio di Napoli...*, vol. 1, s. 141, 143–145; H. Denifle, *Die Universitäten...*, s. 452–461.

⁶⁸ *Bolla di Paolo II che riaprè lo Studio di Napoli*, [w:] R. Filangieri di Candida (ed.), [w:] *Storia della Università di Napoli*, Napoli 1924, s. 197–198.

BOLOGNESER UND NEAPOLITANISCHER ARCHETYP DER UNIVERSITÄT

Zusammenfassung

Die kulturelle Vorherrschaft Bolognas gab schon im 12. Jahrhundert den Anlaß zur wissenschaftlichen Spezialisierung im Rahmen der Jura. Auf korporativer Grundlage des Herkunftsgebiets und der fachgerichteten Berücksichtigung der Studenten konstituierten sich die 'Nationen' (*nationes*), anders gesagt, die Gruppen der Landsmannschaften, die mit der lokalen öffentlichen Stadtgewalt um die grundlegende Autonomie und um die persönliche Freiheit kämpften. Auf dieser Weise wurde der Bologneser Archetypus der Gesamtheit der Studenten (*universitas scholarium*) am Ende des 12. oder am Anfang des 13. Jahrhunderts gebildet. Dies war ein originelles und eigenständiges Organisationsmodell der Studenten. In Bologna muß man von mehreren Universitäten sprechen. Aus der Verschmelzung der Nationen entstanden sogar drei Universitäten: *universitas juristarum citramontanorum*, *universitas juristarum ultramontanorum* und schließlich *universitas artistarum*, die die Philosophen, Mediziner und Theologen umfaßte. Die Ausstrahlung des Bologneser Modells war im Abendland groß.

Die am 5. Juni 1224 in Neapel von Friedrich II errichtete Universität war auch ein originelles Organisationsmodell. Bei der Gründung hat der kirchenfeindliche Kaiser den Papst ausgeschlossen. Die Rechtmäßigkeit dieser königlichen Stiftung wurde aber vom Papst nie bestritten. Obwohl der Unterricht in allen erlaubten Wissenschaften in dieser Universität erteilt wurde, sollte sie ein einziges Zentrum des Rechtsunterrichts in Italien sein. Ihr Hauptziel war Juristen für die Verwaltung des Königreiches Sizilien auszubilden. Diese Universität hatte keine Autonomie. Die königliche Regierung ernannte und bezahlte die Professoren, designierte die Lehrbeauftragten, überwachte den Studienlauf der Studenten und leitete die Promotionen. Diese Universität hatte einen „Staatscharakter“. Damit unterschied sich der Neapolitanischer Archetyp stark von dem Bologneser Modell einer Studentuniversität.